

2005. – Т. 47. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 7–13.
30. Сватко Ю. І. Початок риторичної справи в Європі і визначення риторики / Ю. І. Сватко // Язык и культура : доклады Восьмой международной конференции. – Ч. 1. – К. : УИМО ; Библиотека журнала Collegium, 2000. – С. 66–76.
31. Сватко Ю. І. (Прото)європейська філософія мови: версія платонізму / Ю. І. Сватко // Магістеріум. – 2010. – Вип. 39. Історико-філософські студії. – С. 20–26.
32. Секст Емпирик. Против ученых / Секст Емпирик // Сочинения : в 2 т. / Секст Эмпирик ; [общ. ред. А. Ф. Лосева ; пер. с древнегреч.]. – Т. 1. – М. : Мысль, 1976. – С. 61–399.
33. Секст Эмпирик. Три книги Пирроновых положений. Книга первая / Секст Эмпирик // Сочинения : в 2 т. / Секст Эмпирик ; [вступ. ст. и пер. с древнегреч. А. Ф. Лосева]. – Т. 2. – М. : Мысль, 1976. – С. 207–258.
34. Хазагеров Т. Г. Общая риторика / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширинина // Общая риторика : курс лекций : Словарь риторических приемов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 320 с.
35. Эрлс М. Стадо. Как изменить массовое поведение, используя энергию подлинной человеческой природы / М. Эрлс ; [пер. с англ. А. А. Калинина]. – М. : Эксмо, 2008. – 432 с.

Yu. Svatko

THE BIRTH OF RHETORIC OUT OF THE SPIRIT OF PHILOSOPHY, OR SOME CONSEQUENCES OF CLASSICAL PHILOSOPHIZING “WITH A HUMAN FACE”

In the article, the phenomenon of birth of rhetoric out of the spirit of philosophy during the age of the older sophists is studied in three aspects. The prerequisites of applying rhetorical skills and craft, as stated in the so called “Aristotle’s axiomatics”, are considered, and characteristics of the rhetorical logic are elucidated. A general definition of rhetoric and the rhetorical form of being is given.

Keywords: rhetoric, rhetorical form of being, art of persuasion, spirit of philosophy, sophists, eidetic and logical approaches, matter, human, sign, freedom, self-awareness, language, intention, problem, art of discussion, Aristotle’s axiomatics, personality, wisdom, behaviour, character, logos, ethos, pathos, faith, hope, charity.

Матеріал надійшов 01.04.2014

УДК 141.30:113/119

Саковська О. Ю.

PRINCIPIUM INDIVIDUATIONIS У СВ. ТОМИ АКВІНСЬКОГО

Стаття прояснює основні аспекти проблеми індивідуації різних суущих у системі св. Томи Аквінського. Особливу увагу приділено вченню Аквіната про визначену матерію.

Ключові слова: Тома Аквінський, визначена матерія, перша матерія, індивідуація, індивідуалізація, субстанція.

Проблема індивідуації має метафізико-гносеологічний характер, оскільки в ній одночасно міститься два аспекти: спосіб існування одиничних речей на противагу універсальному, а також можливість їхнього виокремлення та диференціації засобами сприйняття. Попри особливі труднощі розв’язання цієї проблеми, а

також попри поступовий відхід від класичного гілеморфізму, інтерес до неї не згасає. Проблема індивідуації фізичних об’єктів постає перед Рене Декартом, Джорджем Берклі та Готфрідом Ляйбніцом, осмислення метафізичної індивідуації речей проглядається у Бенедикта Спінози. Не хуте проблемою також Крістіан Вольф,

який зосереджується на ній у своїй «Онтології», Іммануїл Кант міркує про індивідуацію явищ. Вже у XX ст. Карл Поппер пише: «Якщо взяти дві чи більше якісно однакові (*qualitatively indistinguishable*) частки матерії, то ми зможемо порохувати їх, <...>, що й означає, що вони не-ідентичні. В чому ж тоді полягає їхня відмінність чи неідентичність?» [6, с. 100]. Тож можна спостерігати тривалий інтерес до цієї проблеми, оскільки вона є однією з тих, що можуть бути названі «вічними», а отже, актуальною для багатьох сфер. Приміром, для теології проблема індивідуації є важливою з огляду на обґрунтування поняття Персони, а також з огляду на вчення про унікальний зв'язок сотвореного з Богом, де Бог постає тим, хто уможливорює буття сушого. З іншого боку, ця проблема безпосередньо пов'язана з теорією пізнання, адже знати джерело одиницності означає мати цілісне знання про індивідуальну річ. Зокрема, на це зважає Уільям Уолес, вказуючи, що томістичне вчення про визначену матерію як принцип індивідуації може зробити свій внесок у сучасну науку та філософію природи [13, с. 461–464].

Втім не варто забувати, що тема індивідуації досить широка. Можна говорити окремо про індивідуацію субстанцій, властивостей (*propriates*) та акциденцій [3, с. 36–48]. Однак ми не можемо поставити перед собою завдання охопити всі аспекти, тому зосередимося лише на проблемі індивідуації субстанцій та на вирішенні цього питання у філософії св. Томи Аквінського.

Проблема визначення джерела індивідуації

Питання про індивідуацію як таку є дуже неоднорідним і включає в себе додаткові аспекти, які доводиться враховувати всім, хто стикається з цією філософською загадкою. Передусім тема індивідуації безпосередньо пов'язана з темою універсалій, оскільки індивідуальне, з одного боку, є протилежним до універсального, і водночас має до нього стосунок. Тому вирішення питання індивідуації для філософа не стоїть відокремлено від розв'язання проблеми універсалій. Тож через те, що вчення про індивіди дотичне до вчення про види та роди, проблема індивідуації, як зазначає Хосе Грація, повинна включати супровідні питання.

1) Множинність (*multiplicitas*). Якщо ми знаємо лише один індивід одного виду, то передбачаємо, що цей вид містить більше індивідів [3, с. 27]. Розв'язання проблеми множинності загалом залежить від теорії пізнання кожного конкретного філософа, оскільки передбачає

з'ясування того, що передує у пізнанні: одиничне чи загальне, індивід чи вид.

2) Неподільність (*indivisibilitas*) та незвідність (*incommunicabilitas*). Х. Грація вказує, що неподільність у межах проблеми індивідуації варто розглядати як неможливість конкретного сушого бути поділеним на індивіди його ж виду [3, с. 22]. Справді, основні засади томістичної метафізики чітко вказують на те, що хоча субстанцію й можна розглядати в контексті дуалій форми-матерії, а тіло як фізичний об'єкт поділити на частини, самі по собі частини не будуть тождесними тілу, яке утворюють. Інакше, по-перше, нам доведеться говорити про те, що субстанція Х є сукупністю субстанцій (Y, Z), які, отже, є суцільним в іншому (*ens per alio*), а це характеристика акциденції, а не субстанції. По-друге, якщо перед нами конкретне дещо, що є композитом субстанцій (Y, Z), то це дещо є артефактом чи агрегатом субстанцій, а не субстанцією Х, оскільки в такому випадку субстанція Х матиме більше однієї субстанційної форми, що неможливо. Зворотним принципом є незвідність, яка полягає в тому, що річ за умови поділу на інтегральні частини не перестає бути собою, оскільки не зводиться до жодної зі своїх частин. Приміром, якщо Сократ втратить руку, то він не перестане від цього бути Сократом.

3) Відмінність (*distinctio*). Цей аспект передбачає нетотожність індивідів як в межах різних видів, так і в межах одного. Тому Сократ відрізняється не лише від свого улюбленого дерева, а й від Платона.

Матерія чи акт буття?

Апеляція до форми, матерії чи акциденцій як до принципу індивідуації репрезентує сутнісний підхід до розв'язання проблеми. Він передбачає орієнтацію на внутрішні конститутиви речі.

Для кожного історика очевидним є той факт, що принципом індивідуації у філософії св. Томи Аквінського постає матерія. Сам Аквінат чітко вказує на таку особливість матерії, починаючи з ранніх творів («Про суще та сутність», «Коментарі до Сентенцій Петра Ломбардського»), закінчуючи незавершеною «Сумою теології», причому ця теза покладається як аксіома, що не потребує додаткових коментарів та уточнень. Та й сама теза не є новаторською: вона фігурує в системах Альберта Великого, Александра Гельського, Роджера Бекона, Бонавентури, арабських мислителів та Арістотеля, зокрема в V книзі його «Метафізики». Втім в томістичному корпусі є лише два твори, що безпосередньо стосуються

цієї проблематики. Йдеться про “De natura materiae” та “De principio individuationis”, що їх тривалий час приписували Аквінату [5, с. 173], однак чітких доказів авторства св. Томи нема, і дослідники томізму ще й досі сперечаються, наскільки томістично ортодоксальним можна вважати змісти цих праць. Так, зокрема, один з найпотужніших латиномовних томістичних інтернет-ресурсів “Corpus Thomisticum” [14], створений під керівництвом відомого медієвіста Е. Аларкона, вписує обидва твори до рубрики “opera aliqua false adscripta”, причому позначає автора «Про природу матерії» як невідомого, а щодо трактату «Про джерело індивідуації» припускає, що автором цього тексту може бути Томас Саттон. У тих же творах, що є автентичними, питанню проблеми індивідуації присвячено окремі місця там, де варто про це згадати, аби обґрунтувати якусь іншу тезу. Приміром, в трактаті «Про суще та сутність» Аквінат прояснює проблему індивідуації та роль матерії в цьому процесі в контексті своїх міркувань щодо складених субстанцій [De Ente, II].

Говорячи про матерію як принцип індивідуації, св. Тома Аквінський має на увазі тілесні субстанції, тобто живі та неживі тіла. Адже якщо брати і тілесні, і нетілесні субстанції, то підставою індивідуації постають принципово різні джерела. Неодноразово Аквінат зауважує, що, окрім дистинкції форми та матерії, природа знає також дистинкцію сутності та існування [напр., Sum. Theol. I, q. 54, a. 3c], що і зумовлює ускладнення в речі, а отже, й недосконалість сотвореного сущого в порівнянні з абсолютно простим та досконалим Творцем, сутність та існування якого збігаються. В ситуації ж сотвореного сущого бути та бути чимось – це питання навіть не модальної, а саме реальної дистинкції. Втім, оскільки томістичне розуміння сутності та виду близькі¹, то звідси мало б впливати, що нетілесне сотворене (янголи чи душі, відділені від тіла в результаті смерті) поділяється лише на види, а не на індивіди. Така позиція була б небезпечною, оскільки суперечила б, скажімо, можливості індивідуального спасіння, знання та свободи вибору, та обмежувала б могутність Бога. Саме останній пункт і став однією з причин засудження томізму Етьєном із Тамп’є в травні 1277 року. Втім Аквінат чітко вказує на необхідність розрізняти в безтілесних субстанціях сутність та акт буття [Summ. Theol. I–II, q. 50, 3 ad 2], де саме акт

буття заважає тлумачити безтілесні субстанції як «безкінечну кількість». Отже, стосовно безтілесних субстанцій у філософії Аквіната можна говорити про екзистенційний підхід² до розв’язання проблеми індивідуації. Однак варто пам’ятати, що буття (чи акт буття) – є чимось зовнішнім щодо речі, оскільки самій речі належить лише сутність, тоді як буття набувається від іншого. Звідси випливає, що джерело індивідуації є зовнішнім щодо самих речей. Але щодо тіл Аквінат презентує зовсім інший підхід.

Матерія, згідно з Аквінатом, є тим, що перебуває у потенції (*id quod est in potentia*) [Sum. Theol. I, q. 3, a. 3], а форми, очуттєвлені (*receptibiles*) в матерії, отримують індивідуацію саме через матерію (*individuat per materiam*) [Sum. Theol. I, q. 3, a. 2 ad 3]. Очевидно, що реальне визначення матерії неможливе, адже матерія як така чи перша матерія (*prima materia*), по-перше, не є видом якогось роду, а, по-друге, не є конкретно чимось, радше, взагалі не є сущим, бо натомість постає одним з принципів сущого [In Sent. II, d. 3, q. 1, a. 6]. Тому, загалом, матерія як така може бути матерією будь-чого, а тому не є джерелом індивідуації. В композиті ж з формою матерія становить річ, яку надалі можна визначити засобами реальної дефініції. Таким чином, для Аквіната можливість бути різними речами зумовлена саме матеріальною компонентою, оскільки однією з причин різниці між речами є їхня можливість займати різне місце (*locus*), тоді як відповідно до форми відбувається диференціація не речей, а видів. На взаємозв’язок матерії та місця вказує той факт, що саму сингулярію Аквінат визначає як неподільне і водночас відокремлене від іншого [Sum. Theol. I, q. 29, a. 4, co]. Втім місце речі зумовлює радше її кількість, а не якість, що і дозволяє Аквінату говорити про те, що йдеться не про *prima materia*, а саме про матерію, визначену кількістю (*materia signata quantitate*). Перша та визначена матерії не є тотожними. Якщо перша матерія не є чимось сущим, то визначена матерія – це така матерія, що, за словами Аквіната, розглядається в конкретних вимірах (*determinatis dimensionibus consideratur*) [De Ente, II], тобто в нашому розумінні має просторові характеристики. При цьому для позначення визначеної матерії Аквінат використовує декілька понять: *materia signata*, *materia designata* та *materia determinate* (але в різних контекстах), Л. Шюц, автор відомого «Томістичного лексикону», зауважує, що у творах св. Томи ці поняття взаємозамінні [7]. Саме визначена матерія і є джерелом індивідуації, отже, уможливорює кількість,

¹ Приміром, в «Сумі теології» [I, q. 2, a. 3 co] Аквінат говорить про те, що сутність або природа повністю вміщує в собі все те, що є у визначенні виду, так само як людськість містить в собі те, що є у визначенні людини.

² С. Гіпп називає цей підхід супозитним [4, с. 76].

обмежуючи таким чином форму. Адже якщо форма пов'язана з видом, а матерія – з індивідом, то форми, додані до матерії, індивідуовані самою ж матерією [Sum. Theol. I, q. 11, a. 3 c]. Це означає, що визначена матерія є джерелом мультиплікації індивідів у межах конкретного виду.

Утім індивідуація через матерію задовольняє вимогу множинності, але не здатна прояснити джерело неподільності та відмінності, через що розуміння індивідуації залишається неповним. Очевидно, що сама по собі мультиплікація індивідів у межах одного виду не може забезпечити нетотожність цих індивідів, адже і сама природа засвідчує, що всі індивіди – різні.

Індивідуація чи індивідуалізація?

Самототожність (*identitas*) – це аспект, що передбачає перебування субстанції самою собою незалежно від часу та акцидентальних змін. Сократ не перестає бути Сократом попри поступове старіння та набуття нових навичок. Якщо Сократ – це конкретна субстанція, то властивості (*proprietas*) субстанції відповідно до своєї природи також залишаються незмінними, а от акцидентії можуть змінюватися, що відзначиться на Сократовому зрості, пігментації шкіри тощо. Самототожність не просто дозволяє конкретній речі бути собою незалежно від плину часу чи під дією якихось обставин, а й зберігати свою інакшість щодо іншого сущого навіть у межах одного виду. Матерія, як нам відомо, є джерелом індивідуції тієї конкретної субстанції, яку ми називаємо Сократом. Втім матерія лише дозволяє Сократу бути одним серед інших індивідів виду розумних тварин. Отже, з'ясування джерела індивідуації у результаті не обов'язково дасть розуміння підстав індивідуалізації, оскільки індивідуація та індивідуалізація не є абсолютно тотожними поняттями. Індивідуалізація орієнтована радше на відмінність та інакшість, а також на внутрішню єдність. Аквінатова теза про мультиплікацію індивідів у межах виду через матерію ніяк не вказує на те, що дещо в цій системі стає чимось конкретним. Приміром, індивідуація людини ніяк не вказує на конкретно таку людину з такими характеристиками, рисами та ознаками. Бути одиницею виду розумних тварин та бути Сократом – не одне й те саме. Якщо не брати до уваги конкретні вміння Сократа та риси його характеру, то це питання пов'язане з нашим вмінням вирізняти Сократа з-поміж інших людей. Андрій Баумейстер з посиланням на Стефана Свежавські говорить про те, що у системі св. Томи індивідуальній субстанції певних

ознак надають саме акцидентальні форми, що й характеризує субстанцію як конкретно це дерево чи конкретно цю людину [1, с. 229]. Разом з тим Аквінат вказує на те, що індивідуалізують ті акцидентії, що відповідають матерії, а не формі [De Ente, VI]. Однак, така відповідь, якщо перефразувати Стівена Гіппа, хибує на неточності. Ніщо з того, що може мати ознаки акцидентальності, не може бути джерелом індивідуалізації субстанції. По-перше, попри те, що акцидентальні форми прив'язані до конкретно такої субстанції, вони можуть бути спільними для багатьох різних субстанцій [4, с. 72]. Це дозволяє припустити наявність кількох абсолютно тотожних речей, які відрізнятимуться лише тим, що займатимуть різне місце. По-друге, субстанція онтологічно передує акцидентіям, а субстанційна форма – акцидентальній. Всі акцидентальні ознаки та властивості є похідними, тому вони не можуть забезпечити існування Сократа як Сократа в 20 та 40 років. Сам же Аквінат каже, що субстанції набувають індивідуацію через себе, тоді як акцидентії – через суб'єкт [Sum. theol. I, q. 29, a. 1 c]. Саме ця білизна є такою, оскільки існує конкретно в цьому суб'єкті, адже поза суб'єктом вона існувати не може. Сама субстанція постає підставою для індивідуації акцидентій, оскільки річ не може набути ту акцидентальну форму, яка була б чужа її субстанційній формі. Тому акцидентальна форма не може бути також джерелом ані індивідуації, ані індивідуалізації. Натомість, акцидентальну форму конкретної речі цілком можна розглядати як демонстрацію одиничності, повноти, неподільності конкретної субстанції.

Однак пошук самототожності в сутнісних характеристиках також може зазнати критики. Джозеф Оуенс у статті «Тома Аквінський», що стала частиною збірника робіт, присвячених проблемі індивідуації, вказує на те, що джерелом індивідуалізації у Аквіната є саме акт буття, який дозволяє зберігати всі різнопорядкові індивідуальні характеристики в одному індивіді [5, с. 174]. Оскільки сутність є індіферентною щодо індивідуальних ознак, через неї не можна пояснити, яким чином в Сократі поєднано, приміром, невисокий зріст та мудрість, а в інших індивідах цього ж виду – ні. Сама можливість сущого бути тотожним в собі існує через єдність, яка є трансцендентальною властивістю сущого. Єдність, істинність та благість – це ті властивості, які впливають не із сутності, оскільки є всезагальними, але з самого буття [5, с. 177].

Отже, томістичне розуміння принципу індивідуації передбачає наявність різних підходів

до різнорідних суцх. Індивідуація безтілесних субстанцій здійснюється через акт буття, тоді як індивідуація тілесних – через визначену матерію. Однак сама по собі визначена матерія здатна породити лише нумеричну єдність, а не унікальність. Застосування екзистенційного підходу до безтілесних субстанцій та сутнісного до тілесних на першій погляд може видатися непослідовним. Проте не варто забувати, що вчення про реальну дистинкцію між сутністю та існуванням, а також доктрина про аналогію суцного не могли сприяти іншому розумінню індивідуації. Оскільки буття між суцними розподілено аналогічно, то ієрархізація суцного на підставі досконалості залишила свій відбиток і на вирішенні проблеми

індивідуації. Як продемонструє час, томістична концепція мультиплікації через акт буття чи визначену матерію може мати чималу кількість різноманітних інтерпретацій, втім проблема залишилася невирішеною, зокрема в питанні про те, що дозволяє речі водночас бути самою собою та приналежною до конкретного класу, а отже, і виду. Як можна розв'язати це питання без ускладнення проблеми привнесеними додатково «сутностями»?

Вчення Аквіната не вирішує проблему індивідуації остаточно. Втім інколи чіткі відповіді їй не потрібні, адже там, де все відомо, філософії робити нічого. Саме тому робота над проблемою індивідуації, зокрема над вченням про неї у св. Томи Аквінського, повинна тривати.

Список літератури

1. Баумейстер А. Тома Аквінський : Вступ до мислення. Бог, буття і пізнання / Андрій Баумейстер. – К. : Дух і літера, 2012. – 408 с.
2. Dewan L. The individual as a mode of being according to Thomas Aquinas / L. Dewan // The Thomist. – 1999. – Vol. 63. – № 3. – P. 403–424.
3. Gracia J. J. E. Introduction to the problem of individuation in the Early Middle Ages / Jorge J. E. Gracia. – München : Philosophia Verlag, 1984. – 302 p.
4. Hipp S. A. Existential relation as principle of individuation / Stephen A. Hipp // The Thomist. – 2008. – Vol. 72. – № 1. – P. 67–106.
5. Owens J. Thomas Aquinas / J. Owens // Individuation and scholasticism : The Later Middle ages and the Counter-reformation (1150–1650) ; ed. by Jorge J. E. Gracia. – Albany : State University of New York State, 1994. – P. 173–194.
6. Popper K. R. The principle of individuation / K. R. Popper // Aristotelian Society Proceedings. – 1953. – Vol. 27 (Supplementary Volume). – P. 97–120.
7. Schütz L. Thomas–Lexicon. Sammlung, Übersetzung und Erklärung der in sämtlichen Werken des hl. Thomas von Aquin vorkommenden Kunstausdrücke und wissenschaftlichen Aussprüche [Electronic resource] / L. Schütz. – Mode of access: <http://www.corpusthomicum.org/tl.html>. – Title from the screen.
8. Thomas de Aquino. Commentum in primum et secundum librum Sententiarum magistri Petri Lombardi / Sancti Thomae Aquinati Doctoris angelici divi Opera omnia. – Vol. 6. – Parma : Typis Petri Fiacadori, 1856. – 807 p.
9. Thomas de Aquino. De ente et essentia / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma : Editori di San Tommaso, 1976. – Vol. 43. – P. 315–381.
10. Thomas de Aquino. Summa theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma : ex typographia Polyglotta, 1888. – Vol. 4. – 509 p.
11. Thomas de Aquino. Summa theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma : ex typographia Polyglotta, 1888. – Vol. 5. – 528 p.
12. Thomas de Aquino. Summae theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima secundae pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma : ex typographia Polyglotta, 1892. – Vol. 6. – 528 p.
13. Wallace W. A. Thomism and the quantum enigma / William A. Wallace // The Thomist. – 1997. – Vol. 61. – № 4. – P. 455–468.
14. Corpus Thomisticum [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.corpusthomicum.org>. – Title from the screen.

O. Sakovska

PRINCIPIUM INDIVIDUATIONIS IN ST. THOMAS AQUINAS

The article is aimed to explain the major features of the problem of individuation regarding different beings in St. Thomas Aquinas' philosophy. Special attention is directed to Aquinas' notion of designated matter.

Keywords: Thomas Aquinas, designated matter, first matter, individuation, individualization, substance.

Матеріал надійшов 01.04.2014